

Oleh Bolyuk, Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

Traditional patterning is an ancient craft where dyes and various patterns are used to decorate home-woven fabric. Patterns are created on the surface of the fabric by using wood-carved matrices. In Eastern Europe – in Poland, Belarus, Slovakia, Slovenia, Hungary and Ukraine – the decoration of fabric using wooden stamps has been practiced for centuries and was rather widespread in folk textiles up to the late 19th to the first half of the 20th century; the same may be said about Lithuania, too. The material required for this research was collected from museums in Ukraine and Lithuania. The collections of Lithuania's museums have very

few cliches/stamps and the small number of works displaying this decoration technique shows that patterning was not very popular here. Among Lithuanian interior textiles, we find tablecloths, bedspreads and rugs decorated with such printed patterns, and among items of clothing, we can mention vests, skirts, scarves, shawls, aprons and accessories. Among Ukrainian interior textiles, bedspreads, tablecloths and towels would be decorated in this way, while among clothing items – skirts and trousers. The Ukrainian patterned ornaments can be said to be more graphic in their appearance than are Lithuanian designs.

Tradicionis audinių marginimas:

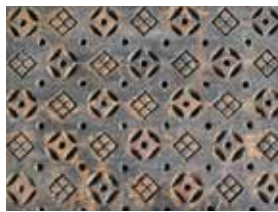
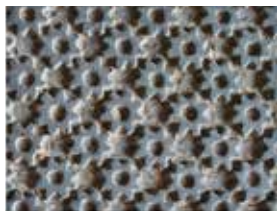
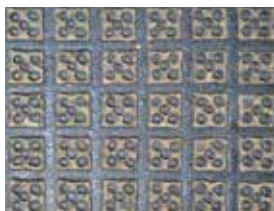
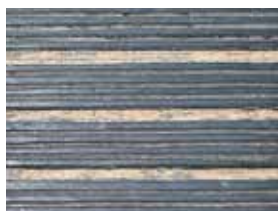
Vakarų Ukrainos ir Lietuvos meninis ir stilistinis palyginimas

Oleh Bolyuk, Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

Tradicionis marginimas – tai senovinis amatas, kai pasitelkus dažus įvairiais raštais dekoruojamas namie austas audinys. Spalvoti raštai audinio paviršiuje išgaunami naudojant iš medžio išdrožtas matricas. Jų sinonimai ukrainiečių kalboje – klišė, maniera, forma, spaudas, o liaudyje jos vadintos paprasčiausiai spaudavimo lentomis, bet būta ir kitokių lokalių pavadinimų.

Visuose šio amato etapuose naudojamas rankų darbas, todėl galutinį produktą, priešingai nei pramoninio marginimo, vadina rankinio marginimo audiniais.

Rytų Europoje – Lenkijoje, Baltarusijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje, Vengrijoje, Ukrainoje – audinių dekoravimo medinėmis formomis technika gyvuoja šimtmečius ir liaudiškoje tekstilėje

Spaudavimo lenta su žvaigždžių ornamentu. Vakarų Ukraina, XX a. I p. Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Etnografijos ir meninių amatų muziejus, EM-38216 Fot. Olehas Bolyukas

<
Spaudavimo lentų raštų pavyzdžiai. Vakarų Ukraina, XIX-XX a. I p. Raštų pavadinimai: 1-3 – taškuotas; 4-6 dryžuotas, juostuotas (arba vaivorykštinis); 7-8, 11 – grandinėlės (arba lenciūgėlio), 10 – grandinėlės (arba ustriko); 12 – ustriko; 13, 15 – žvaigždėtas. Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Etnografijos ir meninių amatų muziejus Fot. Olehas Bolyukas

>
Spaudavimo klišė. Lietuva, XIX a. (?) Rokiškio krašto muziejus, RKM-6749 Fot. Antanas Lukšėnas, LNDM

1
 Дутка Р., „Вибійка“, *Мала енциклопедія українського народознавства*, Львів: ІН НАН України, 2007, с. 85–87; Дутка Р., „Вироби вибійчани“, *op. cit.*, p. 92–95; Дутка Р., „Тканини вибійчани“, *op. cit.*, p. 589–591; Langematz R., Nedo P., *Sorbische Volkskunst*, Bautzen: VEB Domowina-Verlag, [1968]; Nosálová V., *Slovenský ľudový odev*, Martin: Osveta, 1983; Reinfuss R., *Polskie druki ludowe na płótnie*, Warszawa, 1953; Greniuk P., „Druki ludowe na płótnie w południowej Lubelszczyźnie“, *Polska Sztuka Ludowa*, 1949, Nr. 9–10, p. 268–281; Якунина Л. И., *Русские набивные ткани XVI–XVII вв.*,

Москва: Издательство Государственного исторического музея, 1954.

2
 Дутка Р., *Українські вибійчани тканини*: автореф. дис. канд. мистецтв.: спец. 17.00.06. Львів: ІН НАН України, 1995, с. 13.

3
 Kõnsin K., *Trükipakud*, Tallin: Kunst, 1970, p. 10–11.

4
 Drukavoti (lenk. *Drukować*) – spausdinti, spausti raštus, gėles (drabužiuose), <http://www.lkz.lt/?zodis=drukavoti&id=06073520000> (žiūrėta 2023 02 05); Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus inventorinėje knygoje prie eksponato E-5232 įrašyta: „[rankšluost] audė Dudulienė Marijona. Pas ją buvo ir „drukavota staltiesė“.

gan plačiai buvo paplitusi iki XIX a. pab.–XX a. I p.¹ Mokslininkai teigia, kad, pavyzdžiui, Rusijoje ji buvo žinoma jau X–XII a.² Į Estiją tekstilės marginimas dažant atėjo iš rytų, bet čia nebuvo toks populiarus kaip kiti audinių dekoravimo būdai.³ Sprendžiant pagal išlikusių margintų audinių kiekį, tas pats pasakytina ir apie Lietuvą.

Apskritai senoviam marginimui dažant būdinga savita spalvų paletė ir raštų komponavimas. Jie priklauso nuo drobės dekoravimo būdo. Seniausias ir labiausiai paplitęs Vakarų Ukrainoje buvo tiesioginis spaudavimas, ukrainiečių kalboje vadintas paviršiniu, viršutiniu (*зверхня, верхова*). Lietuvoje vartotas žodis *drukavoti*.⁴ Šios technikos ypatumas yra negilus dažiklio įsiskverbimas į drobės pluoštą dėl pagrindinio jo komponento – aliejinių

>
Bursa. Torki kaimas,
Peremislio pavietas,
Pakarpatės vaivadija
(dabar – Lenkija). XVIII a.
Nacionalinis Andrejaus
Šeptyckio vardo muziejus
Lvive, NML-981
Fot. Olehas Bolyukas

5
Cinoberis (vok. *Zinnober*, lot. *cinnabar*): 1. raudonos spalvos mineralas, gyvsidabrio sulfidas (HgS); žaliava gyvsidabriui ir jo junginiams; 2. pigmentas dažams gauti, gyvsidabrio sulfido raudoni dažai, <https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Cinoberis> (žiūrėta 2023 03 20).

6
Bagdzevičienė J., „Indigo dažiklio pėdsakai Lietuvoje“, *Metraštinis*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2001, t. 4, p. 199.

7
„Kubiniai dažikliai“, <https://www.vle.lt/straipsnis/kubiniai-dazikliai/> (žiūrėta 2023 02 05); Ridulytė Ž., *Marginimas: iš tekstilės istorijos*, Vilnius: Mintis, 2012, p. 45.

8
Лидов А., „Вапа“, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, <https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Вапа>. (žiūrėta 2019 09 12).

dažų – tankio ir klampumo. Dažams gaminti Vakarų Ukrainoje nuo seno naudoti suodžiai, vadinamasis cinoberis⁵, ochra, surikas su aliejumi. Paviršinis raštas buvo išgaunamas ant vandeniui sudrėkintos drobės stipriai prispaudžiant dažais išteptą matricą (spaudą) raštuotąja puse prie audinio arba ją dar pakalant mediniu įrankiu (plaktuku). Kitas būdas – ant dažais ištepto spaudo klojant audinį ir stipriai prispaudžiant voleliu. Po to ant audinio užspausstas piešinys turi išdžiūti. Jei užsakovas pageidauja sudėtingesnio ornamentinio vaizdo, panašiais veiksmais audiniui pritaikomas dar ir kitas raštas. Šiame etape galima derinti ir ornamentą spalvas, pavyzdžiui, vieno rašto ruožai tamsiai mėlyni, kito – rudi. Šia technika marginti vakarų ukrainiečių audiniai pasižymi grafišku piešiniu ir kontrastingu spalvų deriniu – balta-me ar pilkšvame drobės fone gražiai išryškėja dažniausiai mėlyni, juodi, rudi raštai.

Kita gana paplitusi audinių marginimo technika, pasaulyje žinoma kaip *blue dyeing* (mėlynasis dažymas), Vakarų Ukrainoje vadinta

kubiniu dažymu. Vienas seniausių ir populiariausių mėlynos spalvos dažiklių – augalinės kilmės indigas. Dažymo technologija sudėtinga. Indigas pagal dažymo technologiją priklauso kubiniams dažikliams, kurie yra netirpūs vandenyje ir tiesiogiai nesąveikauja su pluoštu. Norint nudažyti pluoštą, „indigo dažus reikia fermentuojant arba redukuojant šarminiuose tirpaluose paversti tirpiaisiais indigo kubais, gebančiais fiksuotis ant pluošto. Tokį pluoštą palaikius ore arba paveikus oksidatoriais, gelsvos spalvos indigo kubai virsta mėlynais dažais ir nudažo pluoštą“⁶. Dažymo technikos pavadinimas siejamas ir su kubo formos kubilais, kuriuose buvo dažomi audiniai.⁷ Toks dažymas dar vadinamas vandeniniu. Pastarasis pavadinimas siejamas ne su dekoru savybėmis ar jo užnešimo ant drobės būdais, o su dažymo procese naudojamu tirpalu, kurio vienas iš komponentų yra vanduo.

Kubinio marginimo ypatumas yra tam tikra dekoravimo seka. Pagrindinis skirtumas nuo tiesioginio, paviršinio marginimo yra tas, kad ant raštais išraižytų marginimo formų tepami ne dažai, o specialiai paruoštas vadinamasis rezervažas arba izoliacinis tepalas, Ukrainoje vadinamas „vapa“. Žinoma daugybė „vapos“ komponentų variantų, mat kiekvienas dažytojas turėjo savą izoliacinio tepalo receptą ir žinojo savus cheminius-technologinius dažymo niuansus. Pagrindinės „vapos“ sudedamosios dalys buvo vario oksidas ir vaismedžių sakai.⁸ Į ją galėjo įeiti kaolino (baltojo molio), kiaušinio baltymo, miltų, terpentino, alūno, riebalų ir kt. Tais pačiais kaip ir paviršinio štamposimo būdais ant paruošto audinio spauduojant užnešamas izoliacinis tepalas. Jam išdžiūvus audinys panardinamas į katilą su dažais. Ištraukus, palaikius ore, audinys vėl merkiamas į dažus ir taip kartojama net 8–9 kartus, kol išgaunama intensyvesnė fono spalva. Vietos, kuriose į audinį buvo įsigėrus izoliacinis tepalas, likdavo nenusidažiusios. Išgriebus audinys džiovinamas ir plaunamas, kad iš jo būtų pašalinti „vapos“ likučiai. Kubinio dažymo audiniai dažniausiai būna dviejų spalvų: fonas mėlynas (įvairių atspalvių, priklausomai nuo dažiklio komponentų proporcijų, dažymo trukmės ir pan.), o ornamentas išlieka balto ar natūralios drobės atspalvio.

Lokaliai retais atvejais naudotas ėsdinimas, kombinuotas marginimas ir kiti audinių dekoravimo būdai.

Šio tyrimo pagrindinis tikslas – palyginti lietuvių ir vakarų ukrainiečių namų tekstilės marginimo būdus ir būdingus raštus, remiantis tyrinėtais rankinio štampos ornamentais išryškinti ukrainietišku ir lietuvišku namie austų audinių puošybos specifiką. Lyginamuoju aspektu tekstilės marginimas tyrinėtas pirmą kartą.

Rašant straipsnį buvo naudojami šie metodai: istoriografinė, istorinė, meninė, lyginamoji analizė, įgytų žinių ir paminklų fotofiksacijos sisteminimas, kitų informacinių šaltinių apdorojimas. Atlikti darbai leido surasti analogijų, atlikti dalines rekonstrukcijas ir apibendrinimus, kad būtų parodyti Vakarų Ukrainos ir Lietuvos dažant margintų audinių ornamentikos raišdos dėsniai, jų panašumai ir ypatumai. Būtent į šiuos rezultatus nukreiptas tiriamojo darbo tikslas. Per palyginti trumpą laikotarpį buvo gauti pirmieji rezultatai ir nustatyti universalūs bei unikalūs XIX a. ir XX a. I pusės Vakarų Ukrainos ir Lietuvos etnografinės tekstilės ornamentikos parametrai.

Lyginant su kitais etnografinės tekstilės dekoravimo būdais, kaip antai raštuotas audimas, siuvinėjimas, nėrimas ir kt., margintų dažant pavyzdžių yra nedaug. Taip yra dėl daugelio veiksnių, iš kurių pagrindiniai – istoriniai, ekonominiai, buitiniai ir estetiniai. Pavyzdžiui, Ukrainoje kasdieniniai drabužiai dažnai būdavo siuvami iš dažant margintos drobės, kuri greitai susidėvi. Drabužiai, pasiūti iš raštuotai austų audinių, siuvinėti, puošti karoliukais ir nėriniais, buvo vertinami labiau ir kasdien nedėvėti. Todėl jų muziejų rinkiniuose išliko gerokai daugiau nei margintų. Vakarų Ukrainoje dažant marginti audiniai naudoti ir drabužiams siūti, ir interjerui puošti. Iš kubinio dažymo ar spauduotų audinių siuvo net vyriškas kelnes. Sijonams visą audinį margino smulkiu raštu, o pažemes kartais išryškindavo kitokiais ornamentais, naudodami specialias krašto marginimui skirtas klišes. Nuo XIX a. II pusės palaiptai plito ir liaudyje labai pamėgtos buvo įvairiai margintos skirtingų dydžių fabrikinės skaros ir skarelės. Namie marginti audiniai naudoti drabužių, ypač vilnonio pirktinio ir aksominio audinio liemenių, pamušalams. Margintų dažant audinių, skirtų interjerui, kur kas mažiau, nes jų puošyboje buvo mėgstamas raštuotas audimas, siuvinėjimas ir nėriniai. Pavieniai marginti pavyzdžiai – rankšluosčiai, staltiesės, patalynė – padeda

geriau įsivaizduoti senovinį ukrainiečių namų interjerą. Tarp liturginės tekstilės taip pat yra margintos dažant, o sutinkami net sužetiniai marginti pavyzdžiai leidžia daryti prielaidas, kad spaudavimo formas galėjo drožti tie patys meistrai, kurie raižė lentas serijinei ikonų gamybai ant popieriaus.

Kai kuriose Vakarų Ukrainos kaimo vietovėse, esančiose toli nuo turtingesnių pramonės centrų – Boikivščynoje, Nadsianijoje ir Vakarų Podolėje, – marginti dažant audiniai buvo naudojami ilgiau nei kitur. Akivaizdu, kad tai susiję su stipria etnokultūrine tradicija, ypač su liaudies estetikos specifika, taip pat su ekonomine padėtimi regione.

Šiuo metu kilęs visapusiškas domėjimasis margintais dažant audiniais patvirtina būtinybę juos išsamiau tyrinėti kultūrologiniu, etnologiniu, menotyriniu aspektu.⁹ Tyrimams reikalinga medžiaga buvo rinkta Ukrainos ir Lietuvos muziejuose.¹⁰ Peržiūrėti šių Ukrainos muziejų rinkiniai: Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Etnografijos ir meninių amatų muziejaus (toliau – EMAM), Nacionalinio Andrejus Šeptyckio vardo muziejaus Lvive (toliau – NML), Klimentijaus Šeptyckio vardo liaudies architektūros ir buities muziejaus Lvive (toliau – LABML), Voluinės etnografinio audimo muziejaus-dirbtuvių Radivilovo mieste, Rivnės srityje (toliau – VEAMD), J. Kobrynskio vardo Nacionalinio Huculų ir Pokutijos regiono liaudies meno muziejaus Kolomijoje (toliau – NHPLMM) ir Voluinės kraštotyros muziejaus Lucke (toliau – VKML). Lietuvoje buvo peržiūrėti daugumos stambesnių muziejų rinkiniai, bet tyrinėjamai temai eksponatų rasta Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (toliau – NČDM), Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (toliau – LNDM), Marijampolės krašto ir Prezidento Kazio Griniaus muziejuje (toliau – MKM), Kupiškio etnografijos muziejuje (toliau – KEM) ir Rokiškio krašto muziejuje (toliau – RKM). Keletas su Lietuva susijusių eksponatų saugoma Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge (toliau – REM). Šiam straipsniui taip pat panaudoti ir privačiose kolekcijose esantys audiniai bei D. Bernotaitės ir D. Blažulionytės etnografinių ekspedicijų metu Varėnos rajone surinkta medžiaga.

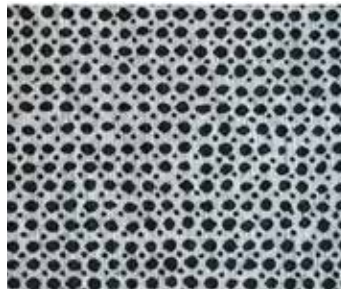
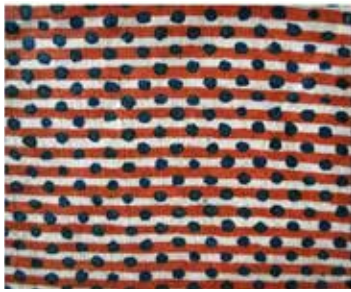
Apie margintą ukrainiečių tekstilę specializuotos literatūros mažai, nors domėjimosi šiuo

9

Болюк О., „Актуальність українсько-чеського науково-дослідного проекту «Коллекція творів українського народного мистецтва у фондосховищах Національного музею у Празі: класифікація та атрибуція»“, *Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин: збірник наукових праць: до 160-ліття від дня народження Франтішека Ржегоржа*, Львів: Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017, с. 105–111.

10

Dr. O. Bolyukas Lietuvoje lankėsi 2018 m., dalyvaudamas projekte „Vakarų Ukrainos ir Lietuvos etnografinės tekstilės ornamentika: universalūs ir unikalūs parametrai“, domėjosi audinių marginimu ir turėjo galimybę akivaizdžiai susipažinti su kai kurių Lietuvos muziejų rinkiniais. Autoriaus pagrindinė tyrimų tema – medžio dirbiniai Ukrainos cerkvių interjere. Paskutiniu metu daug dėmesio skiria audinių marginimo raštams ir priemonėms – klišėms. Šia tema yra pristatęs darbų tarptautinėse konferencijose, seminaruose Ukrainoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Čekijoje, Serbijoje, publikuoja mokslinius ir mokslo populiarinamuosius straipsnius.

11

Nacionalinio muziejaus Etnografinis muzejus Prahoje. Inv. Nr. N4-S2405.

12

Rusėnai – iki XIX a., o kai kuriose teritorijose ir XX a. gyvavęs etninių ukrainiečių pavadinimas, iki šiol išlikęs kaip savivardis Užkarpatėje ir Lemkivščinoje – etninėse ukrainiečių žemėse (aut. past.).

13

Vok. *das Muster* – pavyzdys, raštas (audeklo ornamentas), žr.: Križinauskas J., Smagurauskas S., *Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas / Deutsch-Litauisches Wörterbuch*, Vilnius: Mokslas, 1992, t. 2, p. 69.

14

Болюк О., „Орнаментика української вибійки як маркер етнічної ідентичності (на матеріалах колекцій)“, *Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – історія, сучасність, матеріальна і духовна культура: збірник наукових робіт*. = *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa: praca zbiorowa*, Нови Сад: Сајнос, 2020, с. 321–333.

15

Franko I., „Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland“, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Band. XI, Heft III–IV, Wien, 1905, S. 98–115.

16

Дутка Р. М., „Іван Франко про вибійку“, *Народознавчі зошити*, 2007, № 1–2, с. 107–109.

17

Болюк О., „Вибійчані матриці кінця XIX – першої третини XX ст. з фондів львівських музеїв: типи форм, види різьби, мотиви декору“, *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: формування музейних колекцій та зібрань*, Львів, 2019, с. 6–17.

namudiniu amatu istoriografija tęsiasi daugiau nei pusantro amžiaus. Prie Lvivo ilgą laiką gyvenęs čekų etnografas Františekas Řehořas (1857–1899) savo užrašuose paliko įdomių pastebėjimų apie spaudavimą.¹¹ Savo tyrimų globėjai, mecenatėi poniai Juzefai Naprstkovej jos 60-mečio proga 1898 m. jis kaip dovaną padarė albumą, į kurį sudėjo savo pastebėjimus. Akivaizdu, kad tyrėjas juos pradėjo rašyti daug anksčiau, dar gyvendamas Galicijoje. Albumas susideda iš dviejų dalių. Vienoje iš jų – „Galicijos rusėnių¹² margintų audeklų raštai“, – be autorinio teksto, pateikiamas

vadinamasis *mustras*¹³ – spaudavimo klišių ornamentų katalogas.¹⁴

Svarbus mokslinis šaltinis tyrinėjant audinių marginimą yra Ivano Franko (1856–1916) darbas, kuriame jis aptarė 1904 m. ekspedicijos į Boikivščyną rezultatus.¹⁵ Šiuos etnografinius užrašus detalai išanalizavo viena žymiausių spauduotų audinių tyrinėtojų Romana Dutka¹⁶ ir šio straipsnio autorius O. Bolyukas.¹⁷

Ukrainos margintų audinių tyrimai tarprūšiniiais, daugiažanriais ir tarpdisciplininiais aspektais tęsėsi visą XX a. Savo mokslinių tyrimų kontekste apie marginimą rašė M. Novicka,

<
Spauduotų audinių raštų pavyzdžiai. Vakarų Ukraina, XIX-XX a. I p.
Raštų pavadinimai:
1 – juostuotas (ochros spalva) ir taškuotas (juoda);
2 – taškuotas (didokų medinių ir mažų metalinių strypelių ornamentas);
3 – grandinėlis; 7 – gėlių; 8–9 – langelių.
Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Etnografijos ir meninių amatų muziejus, Nacionalinis Andrejaus Šeptyckio muziejus Lvive
Fot. Olehas Bolyukas

O. Kulčicka, S. Čechovič, S. Sidorovič, N. Manučarova, I. Gurgula, P. Čiugai, G. Stelmaščuk.¹⁸ Romanas Reinfusas tyrinėjo Vakarų Ukrainos raštus lenkų liaudies margintų audinių raštų kontekste.¹⁹ Bet tiesiogiai tyrinėjant audinių marginimą daugiausia yra nuveikusi R. Dutka, jos publikacijos ir rankraščiai (apginta daktaro disertacija) sudaro šios taikomosios dailės srities tyrimų teorinį pagrindą.²⁰ O. Bolyukas pristatė savo darbų rezultatus seminaruose, paskaitose, tarptautinėse konferencijose, publikavo žurnaluose.²¹

Lietuvių mokslinėje literatūroje apie XIX-XX a. pr. rankinį audinių marginimą dažant beveik nieko nerašyta. Muziejų kataloguose bei kituose leidiniuose galima rasti tik po kelis sakinius ar keletą publikuotų eksponatų, puoštų marginimo technika.²² Specializuotas straipsnis paskelbtas tik vienas – Danutė Aleknieienė pirmą kartą patyrinėjo kaime naudotus margintus audinius, daugiausia remdamasi LNM rinkiniais.²³ Lietuvoje itin mažai išlikę raštuotai dažytų audinių. Audinių puošyba marginimu dažant nebuvo populiarė. Manome, kad tai lėmė dvi pagrindinės priežastys. Viena jų – visuose etnografiniuose Lietuvos regionuose XIX a. ir XX a. pradžioje, nors ir netolygiai, klestėjo tradicinis audimas. Tiriamuoju laikotarpiu audinių spalvingumui išgauti dažniausiai buvo dažomi lininiai siūlai ar neverpta naminė vilna.

Nuo XIX a. importuoti medvilniniai siūlai²⁴ ar fabrikinė vilna buvo naudojami jau nudažyti, tokie, kokius pirko. Spalvotais siūlais sudryžuotiems ar sulanguotiems audiniams jau neberekėjo papildomo dekoru. Be to, nemažos dalies interjero ir drabužiams skirtų audinių raštas buvo išgautas panaudojant įvairias audimo technikas. Ant raštuotai austų gaminių taip pat nebūtinai reikėjo papildomos puošybos. O jei ji ir buvo, tai pakankamai saikinga – palyginti kuklūs įaudimai, siuvinėjimai, pridėtiniai kuteliai, piniškai, nėriniai, mezginėliai. Kita menko marginimo dažant plitimo priežastis – į lietuvių buitį XIX a. pab. gana sparčiai skverbėsi fabrikiniai audiniai, ypač medvilniniai, su mechaniniais spaudais atliktu raštu. Perkami audiniai ir gaminiai buvo vertinami pagal kelis kriterijus – spalvingumą ir žaliavų kokybę: pavyzdžiui, gražiomis laikytos įvairiaspalvės vilnonės gėlėtos skaros ir skarelės, o šviesios medvilninės, tik pakraščiuose gausiau puslankiais pamargintos skarelės laikytos paprastomis ir net vadintos „prastukėmis“.²⁵

Net ir paviršutiniškai apžvelgus su marginimu susijusių specializuotą literatūrą ir daiktinius artefaktus, pastebėta, kad Vakarų Ukrainoje ši taikomojo-dekoratyvinio meno šaka nacionalinių kultūros vertybių sistemoje buvo mėgstama ir naudota beveik visuose socialiniuose sluoksniuose. Lietuvių kultūroje marginta

18
Кульчицька О., *Народний одяг західних областей УРСР*, Київ: Видавництво академії наук Української РСР, 1959; Сидорович С., *Художня тканина західних областей УРСР*, Київ: Наукова думка, 1979; *Українське народне мистецтво. Тканини та вишивка*, Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960; *Українське народне мистецтво. Вибрання*, Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961; Чугай Р., *Народне декоративне мистецтво Яворіщини*, Київ: Наукова думка, 1979; Білан М., *Степмашук Г., Український стрій*, Львів: Анпріорі, 2011.

19
Reinfuss R., *Polskie druki ludowe na płótnie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1953.
20
Дутка Р., „Вибійка“, *Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження*, Львів: ІН НАН України, 2002, т. 2, с. 274–278; Дутка Р., „Технологія вибійництва“, *Мала енциклопедія українського народознавства*, Львів: ІН НАН України, 2007, с. 588–589; Дутка Р., *Українські вибійчані тканини: автореф. дис. ... канд. мистецтв.*: спец. 17.00.06, Львів: ІН НАН України, 1995; Дутка Р., *Українські вибійчані тканини: дис. ... канд. мистецтв.*: спец. 17.00.06 / Б-ка ЛНАМ, Львів, 1995.

21
Болюк О., „Кліше для вибійки Західної України: типи форм, види різьби, мотиви декору“, *Народознавчі зошити*, 2020, № 4 (154), с. 867–880, <https://doi.org/10.15407/nz2020.04.867>; Болюк О., „Традиційна вибійка у фондї народної тканини Музею етнографії і художнього промислу у Львові: мистецтвознавча характеристика пам'яток“, *VII Міжнародна наукова конференція «Мистецька культура: історія, теорія, методологія»: тези доповідей*, Львів, 30 вересня 2019 р., с. 47–49; Fedorchuk O., Bolyuk O., Pohunek J., Valášková N., „Lidová kultura Krajčínů rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. Století“, *Český lid*,

2020, t. 107, Nr. 1, p. 71–92 (doi: 10.21104/CL.2020.1.04); Болюк О., „Твори українського народного мистецтва у Празі: зв'язок трьох століть“, *Мистецтво. Культура. Освіта*, Івано-Франківськ: Фоліант, 2019, с. 19–23.
22
Bernotienė S., *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab.–XX a. pr.*, Vilnius: Mintis, 1974; Kulikauskienė V., *Tradicinė lietuvių valstiečių vyrų apranga*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018; *Senoji Lietuva*, sud. O. Fišman, B. Kulnyte, E. Lazauskaitė, Vilnius, Sankt Peterburgas: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009; *Seserų Glemžaičių rinkinys Kupiškio etnografijos muziejuje: tradiciniai lietuviški drabužiai ir jų priedai. XIX a.–XX a. I pusė*: katalogas,

sud. M. Lebednykaitė, Kupiškio etnografijos muziejus, 2016; *Suvalkiečių prijuostės: katalogas*, sud. D. Katkuvienė, A. Vandytė, Marjampolė: Piko valanda, 2008.
23
Aleknieienė D. O., „Marginti audiniai Lietuvoje“, *Etnografija: Metraštinis. 2003–2004*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, Nr. 13–14, p. 122–137.
24
Lietuvių liaudies menas. Audiniai. II knyga, sud. J. Balčikonis, M. Glemžaitė, A. Mikėnaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, I. XII.
25
Dzylvai ne drobės. Audiniai Džukijos nacionalinio parko teritorijoje XIX a. II p.–XX a. I p., sud. D. Bernotaitė–Beliauskienė, D. Blažulionytė, Džukijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direkcija, 2011, p. 21.

dažant tekstilę tapo veikiau išimtimi nei tradicija – čia ant audinių štapavo supaprastinta technologija.

Analizuojant marginimo ornamentiką, buvo tiriami trijų rūšių daiktiniai šaltiniai: matricos-klišės, marginimu dekoruoti namuose austi audiniai (kartais ir manufaktūrų gaminiai) bei gatavi gaminiai, kurie tradiciškai skirstomi į tipologines drabužių ir interjero tekstilės grupes.

Šiame lyginamajame tyrime, kurio pagrindiniai konstruktai yra etnografinė tekstilė, ornamentika, taip pat dualistinė universalumo / unikalumo samprata Lietuvos ir Vakarų Ukrainos liaudies kultūros fone, didžiausią mokslinį susidomėjimą kėlė marginimo klišės, o sunkumus pateikiant objektyvias išvadas lėmė minimalus jų skaičius ar net nebuvimas muziejų rinkiniuose. Taigi, toliau pateikiama statistikos santrauka. Vakarų Ukrainoje: EMAM – 41 vnt. ilgų spaudavimo lentų, LABML – 3 vnt., kituose muziejuose nerasta; Lietuvoje: LNM ir RKM – po 1 klišę, o LNDM – 1 klišę ir 1 komplektas iš 10 spaudų, iš jų 8 skirti marginti dviem spalvomis. Pakankamai aukšta raizymo kokybė leidžia manyti, kad spaudavimo formas darė profesionalūs medžio meistrai.

Medinės spaudavimo klišės buvo gamintos daugiausia iš kriaušės, buko, beržo, ažuolo ar liepos. Žinomos trijų tipų. Vienos nedidelės, jų forma artima kvadratui, o kraštinė apie 20 cm (reikia 3 kartus uždėti klišę ant drobės, kad būtų atspausdintas visas jos plotis). Klišės storokos, nupjautos piramidės formos, dažniausiai mediniais kaiščiais sujungtos iš dviejų-trijų sluoksnių medienos. Apačia – raštuotoji pusė – padaryta iš kietesnės medienos, o aukščiau – iš lengvesnės, minkštesnės, joje išpjautos rankenos spaudui paimti. Raštas išpjaustomas medyje, o vėlesniųjų, maždaug nuo XIX a. II pusės, buvo suformuojamas iš sukaltų metalinių strypelių ir juostelių (pvz., Rokiškio krašto muziejaus klišė, RKM-6749). Šis beveik kvadratinės klišės tipas žinomas visoje Rytų Europos teritorijoje, išskyrus sritis, kur linai ar kanapės nebuvo auginami.²⁶ Panašios formos ir dydžio klišė vyravo Pabaltijo kraštuose, ypač Estijoje, į kurią pateko per rusus. Joje tokios klišės, be vietoje gamintų, daugiausia buvo importuojamos iš Sankt Peterburgo ir Pskovo.²⁷ Siauro ir trumpo stačiakampio formos klišės pasitaiko retai, jos naudotos audinio pakraščiu išryškinti. Ukrainoje, išskyrus vakarinę jos dalį, dar paplitusios

didelės (kraštinės ilgis 50–65 cm) artimos kvadratui abiejose pusėse raizytos spaudavimo lentos. Jų storis 2,5–5 cm.

Kitas matricų tipas – apie 100 cm ilgio lentos. Vakarų Ukrainoje jos vientiso medžio, dažnai siauros – apie 17–30 cm. Kitoje šalies dalyje jos sujungtos į laidais ir metalinėmis kabėmis iš dviejų ar trijų lentų. Jų plotis svyruoja tarp 30–50 cm²⁸, o didžiausios iš išlikusių dydis – 92×56,5 cm.²⁹ Vienose lentose raštas buvo raizomas reljefu (iškilus), kitose – kontrreljefu (įdubęs). Raštas išraižytas vienoje arba abiejose pusėse. Spaudavimo lentos su skirtingais ornamentais abiejose pusėse leido taupyti gamybai skirtą medžiagą ir palengvinti transportavimą. Juk gana dažnai rankinio marginimo meistrai būdavo keliaujantys amatininkai, siūlantys savo paslaugas, einantys iš kaimo į kaimą ir taip užsidirbantys pragyvenimui. Taigi visus darbus reikalingus įrankius ir medžiagas tekdavo nešti su savimi. Paprastai amatininkai galėjo pasiūlyti kelis ar keliolika skirtingų raštų. Pasirinkimui turėjo katalogus, vadinamus *mustrais*. Jie būdavo arba popieriniai, arba medžiaginiai – su ant ilgo audeklo atspaustais siūlomų raštų pavyzdžiais. Kitose šalyse žinomi ir į albumėlius susiūti margintų audinių pavyzdėliai.

Paskutinis spaudavimo įrankio tipas yra mažas štapas. Dėl patogumo jie būdavo su rankena – laikikliu. Mažas spaudo formatas leido sukurti įvairesnių kompozicijų. Šis tipas žinomas vėlyvojo laikotarpio ornamentikoje. Maži spaudai buvo naudojami tiek tekstilės gaminių, tiek skrynių (kuparų) dekoravimui. Pastarųjų puošybai spaudus išsipjaustydavo iš morkos, bulvės, buroko, rečiau medžio ar gumos³⁰ ir, pamirkę į norimų spalvų dažus, atspausdavo ant jau nudažyto ir išdžiūvusio skrynios fono. XX a. viduryje buvo atvejų, kai spaudai tekstilei gaminti iš gumos (kaučiuko) ir tvirtinti prie medinio pagrindo su laikikliu (rankena).

Norint geriau suprasti marginimo technikos paplitimo arealą, jos pasiskirstymo intensyvumą bei ornamentikos ypatumus, padeda kitos rūšies medžiaginiai artefaktai – dekoruotos drobės. Jos įvairaus dydžio, paskirtis ne visada aiški. EMAM tokių eksponatų buvo peržiūrėta 71 vnt.; NML – 7 vnt., kituose muziejuose nerasta nė vienos drobės. Lietuvos muziejuose taip pat nerasta nė vienos margintos dažant drobės.

Trečioji daiktinių artefaktų rūšis yra gatavi gaminiai. EMAM yra nemažas drabužių

26

Modrotisk tradični a netradyčni: Výstava. Národopisné museum Národního muzea. Autor výstavy Klára Binderová, Praha, 2018, 30 s.

27

Trůčipakud, op. cit., p. 9.

28

Дутка Р., „Технологія вибіійництва“, Мала енциклопедія українського народознавства, Львів: ІН НАН України, 2007, с. 588–589.

29

Дутка Р., Українські вибіійчани тканини: дис. ... канд. мистецтва, op. cit., p. 63.

30

Keturka A., Spalva lietuvių liaudies baldų puošyboje: Skrynios, kuparai, spintos, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 18.

rinkinys, kuriame saugoma 70 margintų sijonų, prijuostės, įvairaus dydžio skarelės ir net dvi vyriškos kelnės. Šiame muziejuje tyrimas buvo atliktas selektyviai, nes marginti gaminiai išbarstyti tarp įvairių fondų. NML užfiksuoti 8 vnt., tai staltiesės, užtiesalai ir 2 reti bažnytinės tekstilės pavyzdžiai. Abiejų muziejų rinkiniuose į bažnytinę tekstilę reikia atkreipti ypatingą dėmesį. Iš lininio spauduoto audinio pasiūta XVIII a. bursa.³¹ Vienoje pusėje ji dekoruota stilizuotu augaliniu raštu, o kitoje matyti figūrinės siužetinės kompozicijos: apačioje – Ležaisko (?) šv. Dievo Motinos atvaizdo sekiny, viršuje – šventieji Antanas Paduvietis (?), Laurynas (?) ir popiežius Sikstas II (?). Tikėtina, kad audinys buvo dekoruotas tokiais pat spaudais, kokie naudoti medžio raižiniams ant popieriaus spausdinti. Kito XVIII a. liturginio objekto – drobulės (плаганиця) – pamušalas

margintas išraiškingos formos mėlynu gėlių šakų raštu, apsiūtas aukso spalvos metalizuotų siūlų kuteliais.³² Liturginių indų uždangalas (покривець) gerojoje pusėje siuvinėtas augalniais raštais metalizuotais siūlais ir cekinais, o pamušalo drobė marginta net trimis spalvomis gėlių šakelių raštu.³³

Lvivo skansene yra du marginti XIX a. pab.–XX a. I p. sijonai. Pagalbiniam LABML fonde saugomos šiais laikais margintos maždaug dvidešimtys sijonų kopijos. VKLM rinkiniuose yra du šventiniai fabrikiniai vaflinio audimo rankšluosčiai su rankomis štampuotu dekoratyviu raštu, atkeliavę iš Voluinės srities Horochovo, Liubomlio rajonų, ir prielovis – vienam lovos šonui puošti skirtas audinys.

Lietuvos muziejuose daugiausia saugoma gatavų gaminių, juose vyrauja štampuotas dekoras (gamykliniai marginti daiktai netyrinėti).

31
Bursa. XVIII a. Torki k., Peremislio (Przemysl) pavietas, Pakarpatės vaivadija, dab. Lenkija, NML, inv. Nr. NML-981.

32
Drobulė (плаганиця). XVIII a. NML, NML36160 (NMT1203). Tokių drobulių geroji pusė skirta vaizduoti Kristaus dėjimo į karstą scenai, ji būdavo tapoma arba siuvinėjama. Audinys Didijį penktadienį įnešamas į cerkvę, o naktį prieš Priskėlimo pamaldas gražinamas į zakristiją.

33
Liturginių indų uždangalas. XIX a. EMAM, EP38296.

LNM iš interjero audinių yra 2 lovatiesės, 1 staltiesė, 1 kilimėlis; iš bažnytinių drabužių – 1 arnotas. Tarp liaudies aprangos yra 2 sijonai, 2 liemenės, 1 pamušalo fragmentas, 1 drabužio fragmentas; iš aksesuarų – 1 amatininko krepšys. LNDM rankiniu štampanimu puošta 1 staltiesė, 1 sijono skiautė. KEM yra 1 štampanuota skara. ČDM rinkiniuose yra 3 prijuostės (iš jų 2 – dvipusio marginimo), 2 sijonai ir 1 rankšluostis. MKM – 2 dvipusio marginimo prijuostės ir 1 skarelė. Privačiuose rinkiniuose saugoma 1 štampanuota staltiesė. Keletas su Lietuva susijusių eksponatų saugoma Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge, tačiau tikslų jų skaičių pasakyti sunku. Žinoma, kad ten yra kubinio dažymo staltiesė, sijonas bei prijuostė, ir, manoma, spauduotas maišelis. Tačiau nesant prie daiktų tiksliai nurodytų kilmės vietų, kyla keblumų priskiriant juos vienam ar kitam regionui.

Tikslus objektų atributavimas svarbus šios technikos paplitimo arealo tyrimams. Tradicinis ukrainietiškas marginimas jau turi preliminariai apibrėžtas paplitimo teritorijas. R. Dutkos apibrėžtame vakarų areale (Rytų Galicija, Vakarų Voluinė, Vakarų Polesė ir Chelmo žemė) rankinio marginimo dekoru ypatumas tas, kad audiniuose dominuoja „didesnė tendencija grafiškai pateikti motyvus ir geometrizuoti formas“³⁴. Ukrainos muziejų rinkiniuose esantys medžiaginiai artefaktai yra kilę iš Vakarų Ukrainos etnografinių regionų: Vakarų ir Vidurio Boikivščynos, Sambirsko-Židačevo aukštumų, Šiaurės Rytų Opiljės, Nadsianjos³⁵, Vakarų Voluinės, Vakarų Podolės. Lietuvoje dėl itin mažo skaičiaus margintų dažant gaminių konkretizuoti jų paplitimo ribas sudėtinga. Pažymėtina, kad ištyrus išlikusius eksponatus ir Ukrainoje, ir Lietuvoje daugiau yra spaudavimo technikos pavyzdžių nei kubinio dažymo.

Tiek ukrainietiškos, tiek lietuviškos kilmės margintų audinių raštai tyrinėtini remiantis pagrindinėmis ornamentų grupėmis: geometriniai, augaliniai, zoomorfiniai, astraliniai, skeuomorfiniai.

Geometrinių ornamentų grupėje yra daug įvairių variantų. Paprasčiausias iš jų – taškas. Vakarų Ukrainos spaudavimo tradicijoje taškuotas raštas buvo vadinamas *дзябканя* arba *цятки*.³⁶ Šį raštą, o kartu ir ornamentu tipą, spaudavo įvairiomis klišėmis, kurios skyrėsi taškų-skrituliukų skersmeniu ir raportu

(EMAM, EM15150, EM38218). Lietuviškoje medžiagoje šitą pavyzdį atspindi rudos ir samanų spalvos vilnonis languotas sijono audinys su užspausu žalios ir rausvos spalvos taškuotu ornamentu, primenančiu mažas gėles ar uogas su lapais.³⁷ Šiai ornamentų grupei taip pat priskirtini aliejiniais dažais marginti 2 sijonai ir 2 liemenės iš LNM rinkinių.³⁸ Dekoro motyvo formoje ir jo išdėstymo audinyje kombinacijose slypi daiktų originalumas, o vienas iš labiausiai paplitusių štampanutų motyvų, atspindinčių ornamentu kaitą – taško-skritulio virsmas į žiedą-apskritimą.

Linijų arba juostelių ornamentas skiriasi ne tik motyvų išdėstymo plokštumoje schemomis (vertikaliai, horizontaliai ar įstrižai), bet ir grupavimu skirtingais intervalais.³⁹ Boikivščynos tarmėje dryžuotas ornamentas vadinamas vaivorykštiniu (*дуганистий, веселковий*), nes tarmiškai žodis *дуга* reiškia šį žavų gamtos reiškinį.

Vakarų Ukrainoje buvo populiarūs paprasčiausi juostelėmis marginti dažant audiniai, iš jų buvo siuvamos vyriškos vasarinės kelnės, paklodės ir kt. Tuo tarpu Lietuvoje tokio tipo audiniai išausdavo išilgai sudryžuotus dviejų, trijų spalvų siūlais. Gana dažnai šis motyvas buvo papildomas širdelėmis, gėlytėmis, kryžiolėliais ir kitais elementais, kurie taip pat kompoziciškai suformuodavo juostą. Kai kuriose spaudavimo lentose, drobėse ar gatavuose dirbiniuose kartais gali ir visai nebūti linijų, o smulkūs elementai išdėstomi stulpeliais ir tik šen bei ten juos skiria vertikali juostelė. Raštas taip pat gali būti daikto atribucijos skiriamasis požymis. Mat į juosteles sujungtų daugelio smulkių elementų raštas⁴⁰, kilęs iš marginimo centro – Liutovyskos kaimo prie Ustriko Vakarų Boikivščynoje (dabar Palenkės vaivadija Lenkijoje) – gavo pavadinimą būtent dėl topografinės padėties ir žinomas kaip *ustrikanya* (*устріканя*).⁴¹

Tarp lietuviško rankinio štampanimo retenybų nerasta pavyzdžių su dryžuotu ornamentu. Tačiau išlikusi viena spauduota lininė ruoželinio pynimo lovatiesė⁴², kurią puošia trumpos linijos, išdėstytos taip, kad susidarytų dryžuotas kvadratas. Ši geometrinė figūra ant lovatiesės pakartota šachmatine tvarka, vadinasi, sudaro raportą. Meninę gaminių vertę taip pat praturtina ritmiškai besikeičiančios raudona ir tamsiai mėlyna kvadratų spalvos.

Margintuose audiniuose daugiau yra augalinių ornamentų. Vakarų Ukrainoje tradiciniai

34

Дутка Р., *Українські вибійчани тканини*: автореф. дис. канд. мистецтв.: спец. 17.00.06. Львів: ІН НАН України, 1995. 4 с.

35

Dr. O. Bolyukas išskiria šią teritoriją į atskirą, nes vieni tyrinėtojai ją priskiria Opiljai, kiti – Vakarų Voluinei.

36

Укр. *Дзябка, цятка* – taškas. Plačiau žr.: *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*, Київ: Наукова думка, 1983, с. 138; Болюк О., „Вибійчани матриці кінця XIX–першої третини XX ст. з фондів львівських музеїв: типи форм, види різьби, мотиви декору“, *op. cit.*, p. 12.

37

Sijono audinys. XIX a. II p. Skuodo r., Margininkų k., LNDM, LS-1314.

38

Sijonas. XIX a. II p. Prienų r., Lelionių apyl., Gripiškių k., LNM, EMO 4619; Sijonas. XX a. pr. Prienų r., Stakiškių apyl., Sudvariškių k., LNM, EMO-5962; Liemenės (dvi), buv. Priekulės r., Venckų apyl., Svencelės k., LNM, EMO-2691/1, EMO-2691/2.

39

Spaudavimo lentos EMAM, EM15147, EM15156, EM15157, EM15182, EM151(8)95 (viena pusė), EM43990 (viena pusė).

40

Spaudavimo lentos EMAM, EM15154, EM15163.

41

EMAM muziejuje yra keletas spaudavimo lentų su šio ornamentu variacijomis: EM15059 (viena pusė), EM15070, EM15131, EM15149, EM15152, EM15155, EM15159, EM15162, EM15168, EM15169, EM15171 (viena pusė), EM15184, EM15187(1), EM151(8)95 (viena pusė), EM43990 (viena pusė).

42

Lovatiesė. XX a. pr. Skuodo r., Šatės. LNM, EMO-1868.

>
„Muštinė“ skara.
Nečiūniškių k., Kamajų vlsč.,
Rokiškio apskr., apie 1890 m.
Kupiškio etnografinis
muziejus, GEK-287
Fot. Redijus Anikanovas,
KEM

43

Lietuvoje ši visžalė gėlė buvo auginama ir vertinama. Jos šakelių vainikais žiemą puošė bažnyčias, naudojo pakaišymams per vestuves ar laidotuves. Liaudyje mažosios žiemos vadintos barvinkais, barvinkomis ar bervinkomis (Žumbakienė G., *Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys*, Lietuvos liaudies buities muziejus, 2021, p. 157–158). Anglakalbių kraštuose vadinama *periwinkle*, *vinca* ar *mirtha* (mirtos pavadinimas šiai gėlei įvardyti vartotas ir Lietuvoje).

44

Spaudavimo lentos EMAM, EM38216 (viena pusė); LABML, AP-2364.

45

Spaudavimo lenta LABML, AP-2363.

46

Prijuostė. Įgyta Liudvinave, Marijampolės apskr. MKM 852 a; Prijuostė. Įgyta 1927 m. Mokolų k., Šunskų vlsč., Marijampolės apskr. MKM 853.

47

D. Bernotaitės–Beliauskienės ir D. Blažulionytės ekspedicijų medžiaga, rinkta 2020–2022 m. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Grybailios, Puvočių ir Musteikos k.

48

Spaudas, EMAM, ME_HT-302_KB-16287, ME_HT-303_KB-16288.

49

Spaudas, EMAM, ME_HT-301_KB-16286.

50

Krepšys (siuvėjo *terba*), prieš 1900 m. Spauduota aliejiniais raudonais, baltais, geltonais ir mėlynais dažais Platelių miestelio Leliūno spaudykloje (Platelių vlsč., Plungės apskr.). LNM, EMO 1632.

51

Skara („muštinė“). Apie 1890 m. Nečiūniškių k., Kamajų vlsč., Rokiškio apskr. KEM, GEK 287.

52

Staltiesė. XIX a. pab. Plungės r., Pelaičių apyl., Pajūrio k. LNDM, LA-4805.

53

Rankšluostis. XX a. I p. Varėnos r., Matuizų apyl., Voriškės k. ČDM, E-5232.

marginti augaliniai ornamentai daugiausia skirstomi pagal raštų tipus: barvinkų (*барвінка-ня*), šakelių (*галузаня*), gėlių (*чічканя*, ukr. *чічка* – gėlė). Lietuvių profesinėje literatūroje ornamentų motyvų pavadinimų nerasta.

Ukrainietiškas barvinkų rašto pavadinimas kilęs iš angliško gėlės pavadinimo *periwinkle* (lot. *Vinca minor*). Lietuvoje ši gėlė taip pat auginama.⁴³ Tačiau dr. O. Bolyuko manymu, ornamentas pavadinimą gavo ne tiek dėl šio augalo žiedo, kiek dėl ovalių lapelių ir šakelių formos, mat ornamente esančio žiedo atvaizdas kitokios struktūros nei natūroje. Rašte ant audinio matyti ne tik penkialapiai žiedeliai su kitokios formos nei tikrų barvinkų žiedlapiais, bet ir aštuonlapiai.⁴⁴

Šakelių ornamentas labai panašus į barvinkų. Skiriasi lapelių forma ir ant šakų nėra aštuonlapių žiedelių.

Trečiasis augalinis motyvas, plačiai paplitęs Vakarų Ukrainos teritorijoje, yra gėlių. Kompozicijos požiūriu motyvas panašus į du jau minėtus ankstesnius – kartojasi stiebeliai su lapais ir žiedynais.⁴⁵ Kitoje tos pačios spaudavimo lentos pusėje išraižytas apvado motyvas, kuris buvo spaudžiamas prie drobės krašto. Tokiais apvais dažniausiai įremintos staltiesės, lovatiesės, sijonų pažemės.

Gėlių ornamentu margintos ir dvi MKM esančios lininės prijuostės.⁴⁶ Įdomu tai, kad abiejose prijuostėse pusėse ornamentas skirtingas. Prijuostės, įgytos 1927 m. Mokolų k., Šunskų vlsč., Marijampolės apskr. (MKM 853), pažemė abiejose pusėse puošta skersai derinta gėlių juosta. Panašios kompozicijos ir tokiais pat spalvų deriniais marginta skarelė, įgyta Uta-linos k., Kazlų Rūdos vlsč. (MKM 854). ČDM esanti raštuoto fabrikinio audinio prijuostė iš Prienu (E 5113) spauduota tokiu pat raštu, tik kita spalva. Panašūs ar net identiški spaudavimo dažai ir ornamentai leidžia spėti, kad šie trys daiktai marginti arba to paties keliaujančio meistro, arba toje pačioje dirbtuvėje. Ši įdomi etnografinė mįslė dar laukia įminimo.

Ilgų stačiakampio formos lentų spaudavimui lietuviai nenaudojo. Šiuo metu turimomis žiniomis, buvo naudojamos tik nedidelės, artimos kvadrato formai klišės arba sudėtingos konfigūracijos spaudai. LNDM saugomas spaudų komplektas, kurį sudaro 10 vienetų skirtingos konfigūracijos ir dydžio spaudų. Jie naudoti Vilniaus rajone XX a. I pusėje ar

viduryje. Stilistinėmis savybėmis jie turi sąsają su dekoru lininės aštuonnytės servetinės staltiesės, kuri austa Vilniaus r., Naujosios Vilnios apyl., Annos Vaičiukevič (g. XIX a. vid.), spauduota vėliau vietinio meistro (LNM, EMO 9063). Stilizuotų augalų išcentrinė kompozicija įspausta keturiomis spalvomis. Panašiai spauduota privačioje kolekcijoje esanti drobinio pynimo staltiesė iš Grybailios k., Varėnos r., datuojama XX a. viduriu. Daugiaspalvis gėlių ornamentas užspaus tas smulkiais spaudais. Pagal ekspedicijose surinktus duomenis, pietrytinėje Dzūkijoje audinius spauduodavo keliaujantys meistrai iš Baltarusijos. Tokios staltiesės laikytos labai gražiomis dėl jų spalvingumo ir naudotos tik per ypatingas šventes.⁴⁷ Manytina, kad ir LNDM spaudų, ir LNM staltiesės ornamentikai bei dekorui įtakos turėjo XX a. I pusėje Baltarusijoje vyravusios spaudavimo tendencijos.

Ukrainos marginime taip pat žinomi nedideli iš klevo, pušies gaminti spaudai bei klišės⁴⁸ su augaliniu šakelių, lapų ir žiedelių raštu. Tačiau yra ir spaudas⁴⁹ su išraižytu į vieną galą siaurėjančiu motyvu, vadinamu indišku arba turkišku agurku. Šį motyvą galima matyti ir ant spauduoto siuvėjo krepšio⁵⁰ iš Žemaitijos. Ekspонатas įdomus tuo, kad spauduota kiek chaotiškai, neišsaugant tarpų tarp motyvų. Originalus ir spalvinimu: raštas taikomas ne ant šviesaus, nedažyto paviršiaus kaip Ukrainoje, o ant pilkai rusvo audinio. Panašiu motyvu trijų spalvų dažais spauduota ir ruda dvipalė ruoželinio pynimo skara, tarmiškai vadinta muštine.⁵¹ Manytina, kad būta ir daugiau spalvotame fone spauduotų pavyzdžių, patvirtinančių vietinę štampavimo tendenciją. Taigi, tai dar vienas lietuviško ir Vakarų Ukrainos štampavimo rankomis ant tekstilės skirtumas.

Zoomorfinio ar ornitomorfinio ornamentu motyvai tiek Vakarų Ukrainos, tiek Lietuvos štampavime – pavieniai atvejai. Todėl aptiktą tokią audinių puošybą galima laikyti greičiau išimtimi, nei dėsniumu. Iš įdomių pavyzdžių paminėtina staltiesė su pakraščiuose profiliu ritmingai įspaus tais paukščių ir ažuurinius nėrinus imituojančiais motyvais, o viduryje užpildytas skrituliukais ir gėlių šakelėmis.⁵² Tradiciškai sukomponuotus du paukštelių abipus gėlės šakelės matome ir ant ruoželiu austo rankšluosčio.⁵³

Darome prielaidą, kad Vakarų Ukrainos audiniuose spausdinto žvaigždėto ornamentu pavadinimas *штýрґаня* kilęs nuo vokiško žodžio *stern*, reiškiančio žvaigždę, t. y. astralinį kūną.

Tarp tyrinėtų Lietuvos audinių rastas tik vienas kubinio dažymo pavyzdys, kurio raštas – žvaigždutės tarpusavyje sujungtuose rombuose.⁵⁴

Paskutinė iš raštų grupių – skeuomorfinio ornamento. Lietuvoje nėra nė vieno tokiu ornamentu puošto audinio. Retas jis ir tarp ukrainietišku pavyzdžių. Iš dalies šiai grupei galima priskirti stilizuotą grandinėlės raštą⁵⁵, tarmiškai vadinamą ognivo (*огнівання*) – tai aštuoniukės formos grandinės detalė.

Apibendrinant marginime aptinkamas ornamentų grupes galima teigti:

- XIX a. II p.–XX a. vid. raižytos klišės etnotekstilei yra materialus paviršinio spaudavimo plitimo Vakarų Ukrainos teritorijoje patvirtinimas. Atitinkamai tai liudija tarp autochtonų susiformavusią audinių marginimo dažant tradiciją;
- Lietuvos muziejų rinkiniuose saugomas itin mažas klišių / spaudų kiekis ir juos naudojant puoštų tekstilės gaminių skaičius įrodo, kad ši taikomojo-dekoratyvinio meno rūšis čia nebuvo populiari;
- abiejose šalyse margintų dažant audinių sumažėjo dėl masinės fabrikinų raštuotų kartūnų pasiūlos. Lietuvoje šis procesas vyko anksčiau ir intensyviau. Vakarų Ukrainoje, ypač kalnuotose ir priekalnių vietovėse, ši sena marginimo tradicija tęsėsi iki XX a. vidurio;
- ornamentikos universalumas pirmiausia pasireiškė elementų ir motyvų išdėstymuose. Abiem tautoms būdingas kūrybiškas gerai žinomų elementarių, ypač geometrinių motyvų (taško, linijos ir kt.) panaudojimas;
- ukrainiečių ir lietuvių ornamentikos skirtumus reikėtų apibrėžti keliais kriterijais – lokacija, grafika-grafiškumu, spalvomis.

Tarp lietuvių interjero audinių spaudavimu puoštos staltiesės, lovatiesės, kilimėliai, iš drabužių – liemenės, sijonai, skaros, skarelės, prijuostės, aksesuarai. Iš ukrainiečių interjero audinių šiuo būdu puoštos lovatiesės, staltiesės, rankšluosčiai, o iš drabužių – sijonai ir kelnės. Ukrainietiški marginti ornamentai yra labiau grafiški nei lietuviškieji dėl vyraujančio kontrasto tarp juodo rašto ir balto fono. Dauguma žinomų lietuviškų gaminių dekoruoti raštu spalvotame fone, tad grafika nėra tokia išraiškinga. Dominuojančios spalvos Ukrainos marginime XIX a. ir XX a. I pusėje buvo juoda ir ochros (plytų), rečiau – mėlyna. Lietuviai naudojo skirtingus geltonos, baltos, žalios, raudonos spalvos atspalvius. Abiejų arealų kubinio dažymo pavyzdžiuose fonas buvo vienodas – tamsiai mėlynas.

Radus naujos informacijos ar atlikus nuodugnesnę (pvz., cheminės dažų sudėties) analizę, šiame tyrime padarytas išvadas bus galima patikslinti, pataisyti ir galbūt pakeisti. Ypač verta atkreipti dėmesį į netolygaus marginimo, kaip etnokultūrinio reiškinio, pasiskirstymo priežastis ne tik bendranacionaliniu, bet ir lokalių arealų lygmeniu. Ateityje būtų gana svarbu pasekti tekstilės marginimo tradicijų plitimą šiuolaikinėse kaimyninių Baltijos šalių, Baltarusijos ir Pskovo srities teritorijose arba dar plačiau. Specializuotoje literatūroje pasigendama fundamentalių tyrimų apie fabrikinės produkcijos plitimą, ypač skarų ir drabužių audinių. Tokie darbai padėtų suprasti rankinio tekstilės marginimo nykimo procesus.

Gauti tyrimo rezultatai yra orientaciniai, apibrėžiantys tiek ukrainiečių, tiek lietuvių etninį ir kultūrinį identitetą.

54

Drabužio fragmentas.
Zarasų r., Dusetos. LNM,
EMS-6019.

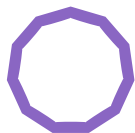
55

Spaudavimo lenta, EMAM,
EM15059 (viena pusė).

LIETUVOS NACIONALINIO DAILĖS MUZIEJIAUS METRAŠTIS

2022

T. 24

LIETUVOS
NACIONALINIS
DAILĖS
MUZIEJUS

VILNIUS 2023

Metraštis apsvarstytas ir rekomenduotas
spaudai Lietuvos nacionalinio dailės
muziejaus Parodų, tyrimų ir leidybos
komisijos

Sudarytoja Margarita Matulytė
Dizainerė Laura Grigaliūnaitė
Dizainerė-maketuotoja Edita Namajūnienė
Iliustracijų parengimo koordinatore
Skirmantė Kvietkauskienė
Santraukų autorė Jurgita Ludavičienė
Vertėja Albina Strunga
Redaktorė Laura Patiomkinaitė-Čeikė

© Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2023
© Margarita Matulytė, sudarymas, 2023
© Laura Grigaliūnaitė, Edita Namajūnienė,
apipavidalinimas, 2023
© Albina Strunga, vertimas, 2023

Viršelyje:
Igor Kopystiansky (g. 1954 Lvive)
Sunaikintas paveikslas. 1988
Drobė, aliejus, 120x120 cm
LNDM, ED-198325

TURINYS

6 Arūnas Gelūnas. 2022-ieji. Metai, pažymėti karo Ukrainoje ženklų

13 Arūnas Gelūnas. 2022. A year bearing the mark of war in Ukraine

MECENATAS

22 Margarita Matulytė. Kartu iki Pergalės: Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus parama Ukrainos kultūrai

28 Vidmantas Valantiejus. Apie ištikimą partnerį – Lietuvos šaulių sąjungą

30 Margarita Matulytė. Jono Dovydeno mecenatystė: Lietuvos kultūros globa

ĮVYKIS

36 Viltė Visockaitė. Tarp kūno, vaizduotės ir technologijų: Julijono Urbono gravitacinės moduliacijos

40 Marija Puipaitė. Įplyša muziejaus saugykloje

44 Ieva Mazūraitė-Novickienė. Paroda „Neramūs kūnai. Rytų Vokietijos fotografija 1980–1989“

48 Arūnas Steponėnas. Vilniaus Jonušo Radvilos rūmų rytų paviljono ir pietų korpuso aktualizavimo projektas

52 Tarp fakto ir mito. Nojaus Kiznio pokalbis su architektu Vytautu Biekša apie Jonušo Radvilos rūmų Vilniuje rekonstrukciją

61 Rasa Žukienė. Lygtis su nežinomaisiais. Lietuvos dailininkai Vokietijoje nuo 1945 iki dabar

70 Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. Pakeliui į „Savą muziejų“. Apie muziejinę edukaciją, skirtą specialiųjų poreikių turintiems ir atskirti patiriantiems lankytojams

MENININKAS

78 Eglė Rindzevičiūtė (Didžioji Britanija). Atliepiant ateities žvilgsnį: pliuralistinės patirčių orkestruotės Emilijos Škarnulytės kūryboje

84 Anders Kreuger (Suomija). Tylieji interviu – Dariaus Žiūros „Gustoniai“

RINKINIAI: ĮSIGIJIMAS, TYRIMAI, RESTAURAVIMAS

LIAUDIES MENAS

ĮSIGIJIMAS

93 Skulptūra „Šv. Rokas“. Marija Kuodienė

96 Siuvinys su valstybingumo simboliu – Vyčiu. Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

99 Šiaudiniai sodai. Daiva Beliūnienė

TYRIMAI

105 Oleh Bolyuk (Ukraina), Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Tradicinis audinių marginimas: Vakarų Ukrainos ir Lietuvos meninis ir stilistinis palyginimas

118 Živilė Paipulaitė. Rankšluosčių rinkinys Lietuvos nacionaliniame muziejuje

RESTAURAVIMAS

125 Žydrė Petrauskaitė, Eglė Piščikaitė. Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus Adomo Varno kryžių nuotraukų rinkinys. Tyrimai, įžvalgos ir konservavimas

VAIZDUOJAMOJI DAILĖ

ĮSIGIJIMAS

135 Vincentas Slendzinskis. Gedimino kapas. Dalia Tarandaitė

140 Bronius Gražys. Moteris su vaiku. Nijolė Nevčesauskienė